

Елементи хришћанског морала у српској народној епској поезији

ДИМИТРИЈЕ КАЛЕЗИЋ

Кад се каже, „човеков живот”, ту се не подразумева само физичко живљење, размножавање, кретање итд., јер такви облици живота су својствени и живим бићима нижег ранга, животињама и биљкама, — то је, дакле, нижи степен живота, нижа форма његова; а појам „човеков живот” је нешто што се односи искључиво на човека — представника најсавршенијега облика живота међу живим бићима на Земљи; и то је, у првом реду, духовни живот, манифестација духа који има своје станиште у човеку.

Сваки појединац, и свака заједница — почев од породице, па све до народа, и још даље: до организоване државе — имају своје духовне проблеме које решавају на свој начин, имају свој духовни живот којим живе, и под утицајем својих проблема и свога духовнога живота одвија се и њихов народни живот у најширем смислу речи. Ту су њихови обичаји, њихове навике, њихова традиција. . . Традиција је широка река народнога живота која у себи носи све, преноси с покољења на покољење, повезујући тако претке с потомцима. Велики је број облика духовнога живота; међу њима прво место по својој суптилности и лепоти, узвишености и сублимацији припада уметности; овамо спада и књижевност — она, дакле, врста уметности чија нас једна грана овде интересује.

Та књижевност, названа народном, дело је целог народа. Аутор је непознат, можда их је и више — ко зна, а маса народна учи мотиве њене и потпуно их доживљава. Она је манифестација народног живота, и то најинтимнијих најтананијих његових мисли, жеља и намера, једном речи — **ж и в о т а**, и то унутарњега.

То изражавање, тај излазак из себе и улазак у друге људе своје генерације, а преко њих и у будућа покољења, то транспоновање унутарњега живота у спољашњи свет почиње врло рано. Код старих Словена је, рецимо, почело још за њихова заједничкога живота у закарпатским пределима. Пастир је напасао своја стада на широким галицијским пашњацима и одмарао се у хладу златножуте крстине зрела жита или пласта мирисна сена, или га је, можда, цео дан шибало невреме; ратар је примитивно, без скоро икакве технике, обрађивао своју њиву негде у непрегледном простору плодних гали-

цијских поља; ловац је скоро цео дан проводио по бујним шумама на карпатским падинама и огранцима, избразданим набујалим потоцима и хучним планинским речицама; пчелар је проводио дан код својих примитивних кошница у мирисној карпатској подгорини или у цветним пољима питоме Галиције . . . — али су сви заједно били увече: и пастир, и ратар, и ловац, и пчелар, и домаћица — старији и млађи, одрасли и деца. Ту се, на том општем скупу, причало о ономе што је у току дана доживљено и проживљено, али то није било само хладно набрајање успеха и неуспеха, него и интимно казивање болова своје напаћене душе, дубоко и широко искрене, али и много примитивне. И та прва казивања, те прве повести — то је прва словенска књижевност — народна, разуме се; књижевност, али без књиге и без писма. И баш зато што је старија од словенскога писма остала нам је тематски и садржински непозната; а можда нам је остала непозната и због тога што је дошло до расељења Словена, па је прекинут тај континуитет.

По доласку на Балкан Словени настављају са казивањем, причањем, исповедањем. . . Ту се развија њихова разноврсна књижевност; она се развија у једно огромно гранато дрво чији су корени заједнички свим Словенима, а после сваки словенски народ има своје књижевно стабло. Ми Срби — такође. Причају се приче о полубожанским бићима (бајке), причају се приче из свакидашњег и не-свакидашњег живота, али са реалним садржајем (приче), сричу се и изричу у кратким афоризмима народна искуства, поуке и сл. (пословице) и певају се песме, тематски и садржински двојаче — лирске и епске; ове су прве, махом, обреднога и породичног карактера, док су друге, епске, ширега маха, јаче речи и прате народни живот и породична збивања. Њима ћемо се и позабавити.

*

* *

Српска народна епска поезија је богата. Велик део тога народнога блага је пропао — нестао са старим генерацијама, но велик део се чува у усменом предању а прилично је и записано. Она није настала, него је настајала, заједно са временом и са генерацијама, од давних доба па до почетка нашег века, кад је опао интерес за њено даље стварање и nestало афинитета за њене мотиве. У прошлом веку видесмо њену обнову, али последњу: већ балканске ратове она не прати.

Од разних облика књижевности једнога народа поезија је онај облик који чини круну. У њој су дати најсуптилнији доживљаји душе и трептаји срца једнога народа. Она је, дакле, есенцијални излив његове душе. Зато ниједан други облик књижевног саопштавања — било народнога, било уметничког — не представља душу ауторову колико поезија. Она нема систематскога философирања, али садржи животну философију народа, она обично нема језгровиту реч пословице; она не слика мирно, скоро незаинтересовано живот, околину, људе, обичаје, сукобе као што то чини прича; она не износи рљефно снажно и живо ситне и кратке сукобе, ограничене на породицу, појединца и сл. — то је област лирске песме, — него она, епска народна песма, речима слика шире сукобе, распреда радње,

слика епохалније сукобе, догађаје, значајнија лица... И сликајући дотични догађај, лице, сукоб лица, аутор — односно генерација народа — изражава и у том приказивању имплицитно даје свој суд, своје мишљење, своју оцену о томе; а све је ово ствар народнога менталитета, народне душе. Уколико су слике грубе, испуњене драстичним казнама, варварским поступцима и сл., значи — народна душа је таква, или бар слична томе; уколико су слике обојене извесном дозом племенитости, доброте, широкогрудости, значи — народна душа поседује у себи те особине.

Иако влада мишљење да су стари Словени били доброћудан народ, а то значи, и Срби, као део њихових потомака, ипак прво записано сведочанство о српским народним песмама нема нимало пријатне информације о њихову моралном садржају; дао нам га је светогорски монах Теодосије, биограф Св. Саве. Кад нам слика Расткову младост, украшену свим хришћанским врлинама, он истиче да се Растко клоњаше штетних и развратних песама које је певала остала младеж. Многи испитивачи наше народне поезије склони су да под ово сведочанство подведу све наше народне песме: како оне најраније, тако и оне које су настале за време Немањића, и после Косова, па и најновије и епске и лирске. Такво уопштавање је — по нашем мишљењу — неисправно. Ако песничко дело носи део душе свога аутора, овде народа, онда треба то дело третирати у континуитету народне психологије, народнога менталитета, народнога живота израженог у народним обичајима и увек у свему томе гледати морални моменат. Све ово укупно зависи од религије дотичнога народа, односно од интимнога доживљавања и усвајања те религије. Док су Срби исповедали паганску религију, њихов живот је био испуњен њом, њеним начелима, и они су духовно њом живели. Из њихове паганске религије резултирала је њихова етика, формиран менталитет, одвијала душа; и њихово биће је више и радије упило оно мало позитивних елемената, датих у њиховој митологији, наслеђеној још у закарпатским пределима и пренетој на балканско тле.

На Балкану су Срби примили хришћанство, дубоко човечну и моралну религију, религију патприроднога порекла, али су је у почетку слабо усвојили. Нису унели у своје срце богооткривене истине, па нису могли ни да их оваплоте у морал. Било је потребно удубљивање корена хришћанских у народном срцу и проширивање хоризоната хришћанства у народу. То је учинио тек Св. Сава. И зато народне песме, настале у немањићском периоду наше историје, а још више оне које су настале после апокалиптички доживљене косовске катастрофе — обилују мотивима хришћанскога морала. У њима, истина, има много речи о ратовима, клеветима, сплеткама итд., али то је само радња иза које стоји њена морална позадина. И у таквим песмама обично — тачније, редовно — побеђује правда. Неке песме, назване религиозне, спеване у десстерцу, махом потичу из прехришћанскога или ранохришћанског периода наше прошлости, али њихов хришћански колорит упућује нас на мисао о њиховој новијој народној редакцији — на немањићски, па чак и покосовски период. Као златна купола над свим циклусима наших народних песама издиже се косовски, а кулминацију његову представља песма која у разним зборницима народних песама има разне наслове али је најпознатија под насловом *Пропаст царства српског*. Она почиње оним дивним стиховима којима у нашој народној литератури нема равних:

„Полећио соко тица сива
Од светиње — од Јерусалима

— — — — —
И он носи тицу ластавицу.
То не био соко тица сива,
Већ то био светитељ Илија;
Он не носи тице ластавице,
Веће књигу од Богородице, —
Однесе је цару на Косово,
Спушта књигу цару на кољено,
Сама књига цару бесједила:
„Царе Лазо, честито кољено,
Коме ћеш се привољети царству?
Или волиш царству небескоме
Или волиш царству земаљскоме?

— — — — —
Земаљско је замалена царство,
А небеско увек и довека”.

У овој песми, као ни у једној другој, истакнут је моменат боговања, како би то рекао Његош. Док и у осталим песмама имамо истакнуто, негде директно а негде индиректно, — као, уосталом, и многи други народи — Божје интервенције у људским судбинама и догађајима — дотле у овој песми имамо то појачано, скоро да имамо и нешто више: наш народ је, преко свога честотога кнеза, подигнут на један узвишен пиједестал: он је толико велик и важан да с њим и сам Бог разговара. Разговор Божји са Лазарем није само обична интервенција, него стављање пред Лазара два пута, два могућа решења акутнога и неодложног задатка који је пред њим. Њему се предлажу два царства — небеско и земаљско, и он има да се определи за једно. И опредељује се за вечно и непролазно — небеско царство. Али то није нешто неосновано, нешто до чега се дошло одједном. Овакво решење могао је донети у судбоносном моменту по себе, свој народ и његову историју само један владар који је васпитан, као и његов народ, на живим примерима правилнога схватања и доживљавања хришћанства. Ми немамо једну исцрпну и објективно писану историју васпитања нашега народа, али имамо података за њу. Стара српска књижевност даје масу података, архитектура и сликарство — такође, музика и друге уметности — исто тако. И епска народна поезија, узгредно и у фрагментима, износи нам пред очи детаље, савете, поуке који су, на идејном плану, органски везани за хришћанство. То су примери хришћанске етике дати у народном руху, књижевно речено — у народној редакцији. Један од таквих примера — и то најеклатантији — је овај, у коме кулминира хришћанска мисао, хришћанска идеја — и то оваплоћена!

Хришћанско учење о међусобном братству свих људи преко Божјега очинства јако је наглашено у нашим народним епским песмама. Људи су деца Божја, и Он је њихов Творац, Отац, и сваки је жива слика његова. Зато се братом назива сваки човек, чак и човек друге вере, расе и нације. Тако је, скоро немогуће, чак и признатом истраживачу народне поезије навести сва она места која то подвлаче; уосталом, то је — по нашем мишљењу — и непотребно, јер ми не

идемо за тим да правимо антологију цитата, него да само укажемо на неколико маркантних хришћанских мотива и дамо њихово објашњење. Ево неколико најпознатијих места која се односе на осећање братства међу људима:

„Богом брата Бемо Брђанине”.
„Богом брата црни Арапине”.
„Богом брата Суљо Циганине”.
„Богом брата Краљевићу Марко”, обраћа се Марку кћерка краља арапскога.

„Богом брата Раде Неимаре”, одјекивао је очајнички глас младе Гојковице, на превару узидане у темеље скадарског града.

Бог се схвата као надљуско биће коме се људи обраћају и с ким опште. С њим се људи не свађају као што је случај у разним митологијама; с друге стране, он није издвојен од света да га се свет ништа не тиче, као што је случај у деистичкој философији. Он је високо изнад људи, али је и присутан међу људима. Они га дубоко цене и искрено поштују. Зато се њиме куми и братими, заклиње и преклиње, благосиља и проклиње. Њега се боје и највећи јунаци. Ретко се нађе који силник да не осећа страх од Господа. Ма како био силан, он га се, макар мало, прибојава. Сликвит је овај пример:

„Бојичићу, бојиш ли се кога?
— Бога мало, а цара нимало.
За везира ни абера немам,
А за пашу — ко за Дора мога”.

Иако се човек плаши Бога, он неће да се изолује од Бога. Тај страх је страх родитељски који је у исто време и поштовање — страхопоштовање. Зато се Богу људи поверавају у радости и жалости: на њега полажу наде и моле га за милост; њему захваљују и њему се обраћају. Мали је број песама у којима се не апострофира Бог:

„Благо мени до Бога вишњега”.
„Јао мени до Бога милога”.
„Мили Боже, на свему ти фала”.
„Боже мили, чуда големога”.
Бог ће дати па ће добра бити
Сваком брату и сваком јунаку”. И тако даље.

Богу се молитвено и исповедно обраћа у свакој прилици и неприлици, особито кад се моли и кад се захваљује. Зато се у бројним јуначким песмама израз „рано”, „зором”, „изјутра” замењује стихом: „нит’ с’ умиио’ нит’ Богу молио”, што значи да је јутарња молитва свакидашња обавеза — као устајање и умивање, и прва после њих.

Празници су у дубоком поштовању. Празничнога дана се не ради, али се обавезно „служи служба”. Када се у празнични дан пре подне одвија неки догађај који песма опева, редовно се истиче да су господа отишли у цркву „на јутрење и на летурђију”.

Једини пример о формалном кршењу поштовања празника је пример Ђакона Стефана. Он и његова љуба су поранили и раде у недељу у својим „дворима”: чисте, мету... јер треба да нахране „девет немо, друго девет слепо”. Како у нашем раду нема *адиафора* — дела

која сама по себи нису ни добро ни зло —, то ни овај рад „у неђељу прије јарког сунца” Ђакон Стефана и његове љубе није морално не-квалификован; он мора имати свој морални смисао и садржај — било добар (моралан), било зао (неморалан). Неко ће помислити да је он учинио грех; међутим, није. Да је учинио преступ, био би кажњен — пре или после, а он је награђен, јер гле:

„Што је немо, проговорило је,

Што је слепо, све је прогледало” — ово, наравно, тек пошто је принео на жртву своје дете и његовом невином крвљу пошкропио своје „дворе”. Овај мотив, једини ове врсте, је разобличавање формализма: Ђакон Стефан би учинио велико дело да је у недељу отишао у цркву и са свештеником служио литургију; али је он имао једну велику обавезу и да би јој одговорио, он је морао да ради. Радити за себе, молити се за себе — велика је ствар, али је далеко већа ствар показати то према ближњему. Срж овога места чини један други моменат: централно је човек, њему је подређено све. И овакав какав је, овај пример није ништа друго до на народни језик преведен Христов поступак исцељења у суботу и Христова реч да *није човек ради суботе, него субота ради човека*. (Јеванђеље по Марку, II, 27).

Мотив жртвенога проливања људске крви и њенога уливања, као залог и јемства, у темеље свакога великога дела имамо истакнут у низу наших народних песама; поред ове још у: *Зидању Скадра, Смрти војводе Пријезде, Пропаст царства српског* и низу других. Овај је мотив могао водити порекло, можда, и с неке друге стране, али је тешко претпоставити — и узалудно тражити — других извора за њега осим Еванђеља, односно мотива Христове жртве датога у Јеванђељу; овај мотив, као и сви други настали под његовим утицајем, има свој корен и праслику у Аврамову примеру готовости на жртву (Прва књига Мојсијева, гл. XXII).

Уочи великих подухвата и судбинских момената, учесници — најчешће војска — заклињу се на верност, причешћују и — полазе. Каткад то песма краће истакне: „Великога Бога поменуше”. Од свих таквих примера у нашој епској народној поезији косовски пример је најкомплетније и најлепше опеван, и зато кад је реч о овом мотиву, обично се узима само косовски пример, а није ни чудо кад је овако импозантно представљен. Замислите, све се збило уједно: и битка и кнежева слава. Кнез је приредио славску вечеру, и гости су му били: рођаци, пријатељи, војводе, познаници. . . Он је свакоме, сем Милошу и његовим побратимима, дао одговарајуће место.

„Сву господу за софру сједао.

Сву господу и господичиће:

С десне стране старог Југ Богдана

И до њега девет Југовића,

А с лијеве Вука Бранковића

И осталу сву господу редом;

У заставу војводу Милоша,

А друго је Топлица Милане”.

Једно ми је Косанчић Иване,

А до њега дв’ је српске војводе

Кад је реч о слави, поменућемо и два Маркова примера. Он није заборављао своју крсну славу ни онда кад је био далеко од свога дома: он је славио свога св. Бурђа чак

„у Арапској, у Караокану,
· · · · ·
у тамници краља арапскога”

Другом приликом Марка је позвао на славу (Митровдан) бег Константин који се хвалисао гостопримством, али је Марко одлучно одбио тај позив због три бегова нечовештва:

„Прво ти је, беже, нечовештво:
Дођоше ти до дв’ је сиротице
Да ј’ нараниш леба бијелога
И напојиш вина црвенога,
А ти велиш дв’јема сиротама:
„Ид’т’ одатле један људски гаде!
Не гад’те ми пред господом вино!”

А Марко се на њих сажалио, па их напојио, нахранио, обукао и поново послао бегу, гледајући из прикрајка њихов сусрет са њим; сад их овај, не препознајући их, уводи међу своју „господу” и каже им:

„Јед’те, пијте, господски синови!
Друго ти је, беже, нечовештво:
Што су били стари господари,
Па су своју азну изгубили.
И на њима стари скерлет бјеше.
Оне мећеш у доњу трпезу;
А који су нови господари,
И одскора азну приметили,
И на њима нови скерлет беше,
Оне мећеш у горњу трпезу.
· · · · ·
Треће ти је, беже, нечовештво:
Ти имадеш и оца и мајку,
Ниједнога у асталу нема
да ти пије прву чашу вина”

Слава (или крсно име) је главна светковина дома. Главна личност је домаћин, и његово место није за столом, него су за столом гости: његови рођаци, ближи и даљи, пријатељи, познаници; а он, домаћин, тога дана је гологлав, на ногама, дочекује, услужује и двори своје званице. Народно веровање је да он у њихову лицу служи самога светитеља, заштитника свога дома. Ова народна пракса не прави никаквих изузетака. Ма како био силан и јуначан, или слаб и кукавичан; ма какав био аристократ или незнатна рода; ма како то био силан цар или убог раб — домаћин је обавезан да достојно служи своје госте. Народна епска поезија наша бележи један пример да се домаћин огрешио о овај неписани пропис, али се и одмах поправио.

Цар Шћепан се, песма каже, усудио те је сео с гостима за трпезу. И то је наљутило његова патрона св. архангела Михаила те га је зато мало „ударно крилом”. То је била само опомена цару за његову превелику смелост. Тако је то, али као врло озбиљну опомену, цар и схватио, па је устао и наставио да дочекује, служи, двори и испраћа госте. Архангелу је то било мило, па је поново слетио цару на раме и „миловао га крилом”.

Хришћански морал је морал који не трпи гордост, а још мање опадање и клевете. Но наш човек има, кад је у питању поређење са страним, једну дозу поноса која *и*пак није нешто празно и надмено, него указује само на своје вредности, али не ниподаштава вредности другог; ово друго наш човек сматра некарактерним. Обично се истиче, али у реалним границама, своја вредност, а туђа прећуткује. Школски пример за ово је реч Милошева Латинима:

„Да видите наше намастире,
Наших славних цара задужбине —
Какови су и колики ли су!”

Васпитни моменат хришћанске етике дат је у низу наших народних песама. Народна традиција није задовољна стварним стањем владарских титула, него их уздиже, идеализује. За њу су сви наши владари цареви и краљеви. Цареви су чак и велики жупан Стеван Немања и кнез Лазар. Имајући пред собом узорна владара, а још са високом титулом, народ у њему види оличење правде, поштења, ваљаности... То васпитање иде још из породице која се поставља на потпуно ваљаности... То васпитање иде још из породице која се поставља на потпуно хришћанске основе. У породици се гаји љубав према ближњем, према ономе што је право, што је поштено, према свему позитивном — и истовремено: одвратност према подлом, неваљалом, према свему ономе што је „рачунски” корисно. Материјални моменат није важан, важан је морални моменат. Зато свако васпитање без моралнога садржаја није васпитање, него најобичнија дресура, најблаже речено — површни бонтон. Какво би било, рецимо, васпитање, а с њим заједно и етика Марка Краљевића, кад он не би прилазио у помоћ ономе ко је у праву, него ономе ко није у праву? Марко воли правду, истину, поштење, и увек се јавља као њихов заштитник. Али Марка је томе научила његова узор-мајка Јевросима. Зато он никада не прилази јачој страни у спору, него штити нејач — односно, правду која је тренутно потиснута. Полазећи на Косово да каже на коме је царство: на његову оцу, на једном од двојице његових стричева или на нејаком Урошу — Марко слуша мајчин савет:

„Марко сине, једини у мајке,
Не била ти моја рана клета,
Немој, сине, говорити криво
Ни по бабу ни по стричевима,
Већ по правди Бога истинога.
Боље ти је изгубити главу,
Него своју огрешити душу!”

Марко, рекосмо, слуша мајчин савет и поступа по њему. И шта је било на крају, познато је: Марко је казао право на коме је царство — „књига каже на Урошу царство”. Расрђени Вукашин је хтео да одмах погуби свога јединца и пође на њега са сабљом у руци, а Марко — иако већ зрео човек и прослављен јунак — бежи испред њега, јер му не приличи „са својим туђ’ се родитељем”. Он је, значи, сачувао прибраност, није пао у афекат, и показао је јачину васпитноморалног момента поштовања родитеља, а не грубу физичку одбрану живота и прихватање двобоја с родитељем, иако би победа била сигурна.

Интересантна је у овој песми још једна ствар: правда је скупља од свега. Сва три незаконита претендента на царски престо Србије нуде Марку почаст и власти (Вукашин: „Од оца ће останути сину”; Угљеша: „Оба ћемо братски царовати”, а Гојко: „Ти ћеш, Марко, први царовати, а ја ћу ти бити уз кољено”), а законити цар чији је положај тренутно у опасности — Урош, не нуди ништа; он се само нада у праведну реч свога кума:

„Благо мени, ето мога кума;
Он ће казат’ на коме је царство”.

И Марко каже да је „на Урошу царство”. Овај моменат такође је врло важан, јер он квалификује нашу народну етику као нематеријалистичку. Марку је већа плата казивање правде, него наследство које му обећава грамзиви отац и царовање које му нуде похлепни стричеви: сувладарство са Угљешом и самостално владање које му нуди Гојко. Да је он пао под утицај материјалнога мотива, „царовања”, он би — материјално гледано — био „на добити”, не би било ни сукоба са оцем, али би се — етичкопсихолошки гледано — осрамотио. Да је тако поступио, можда би се и данас помињао, али као сраман пример и пример *како не треба* да се ради, а овако се помиње као светао пример и пример — *како треба* да се ради.

Није Јевросима једина мајка која тако учи сина. Има више таквих примера, али је један фрапантно подударан са овим. Сенић Живко полази у бој и мајка му, на растанку, каже:

„Поћи синко, Сенић Живко;
Ако ли ми срамоту донио,
Та више те не виђела мајка
Иако си јединац у мајке”.

Народна поезија је снажно подвукла улогу мајке као васпитача, истакла је више и представила скоро као јединога васпитача. Васпитање је акт који иде постепено, перманентно — баш као и храњење, одевање и остале материјалне бриге око детета; у ствари, духовне бриге око детета су далеко веће, али оне остају недовољно примећене и, што је нарочито за жаљење, често несхваћене и неоцењене. Хранити, не значи само физички неговати, него значи: васпитати, све = хранити — бринути, дакле, бригу о свима — и духовним — потребама васпитаника. То је очевидно и из самих народних песама, нарочито из ових стихова:

„Храни мајка два нејака сина”.
„Храни мајка девет мили’ сина”.
„Не била ти моја храна клета”.

Изрази „хранити“ и „храна“ свакако не значе само материјалну храну. Од родитеља — првенствено од мајке — дете се учи говору и култури (без обзира колика је), обичајима итд., а то је већ васпитање, васпитање, храњење, дакле, и духовном, и интелектуалном и материјалном храном.

Народна песма држи високо правду Божју и не дозвољава да она буде повређена, а да онај који је газди остане некажњен. Она се показује на Земљи кад год је то потребно. Најјаснији пример буднога присуства правде Божје у свету је песма — односно садржина песме — *Бог ником дужан не остаје*. Народ не само да верује у Бога и његову правду, него је и доживљава, васпитавајући се и узрастајући у њој. Тај васпитни моменат, па и поступак, везан за правдољубље, нарочито је видан у једној прилично негативној појави која је ухватила јака корена у народу. То је клетва. У клетви се призива свемоћни и праведни Бог да буде судија ономеко газди правду. Правда се схвата као основ друштвенога живота; зато се и каже: „Правда држи земље и градове“. Због таквога осећања правде, онај који куне, у ствари, реагује на тренутно гажење истине — правде, а често и својих личних интереса. Има више врста клетве: најтежа је она којом се жели да се испуни оно што се њома износи; таква клетва може бити изговорена одмах, у тренутку љутње — и то је, правнички речено, клетва без предумишљаја, а може и накнадно — и то је, да се опет послужимо стручним правничким изразом, клетва са предумишљајем. Поред ових, има и нехотично, узгред изговорених клетвава којима се не жели да се испуни оно што се њима износи; даље имамо условне клетве, па клетве животиња, планина, гора. . .

Кад је већ реч о васпитању, вреди поменути пример шеснаесто-годишњака Ива Сенковића који излази на мегдан бесном аги од Рибника да замени свога „старог родитеља“. Не мање је интересантан и његов тријумфални повратак, али без свога коња, него са два пашина, од којих „једног јаше, а другог води“. Стари Бурђе га спазио, али није препознао: помислио је да је дете погинуло, и да сад ага иде да му похара дворе. Зато му на бедевији пође у сусрет, али Иво избегне сукоб. Тек кад старац виде да је то његов син, сјаха, загрли сина, и од радости — заплака! Деликатан и дирљив моменат.

Породични живот епска песма је мало захватила — само онолико колико је он уздигнут из свога уског корита и излио се у шири живот, и колико скреће пажњу на себе као епизода неке шире радње о којој говори песма. Обично је реч о односу деце према родитељима, где се истичу узорни синови: Марко Краљевић, Иво Сенковић, Тодор од Сталаћа и др., а није пропуштено да се истакне ни рђав пример — пример непослушних синова: Предраг и Ненад: и један и други остављају стару самохрану мајку и одлазе у хајдуке.

Сви ми знамо да су у дохришћанском свету постојали робови — лица бесправна, безвласна, која је могао господар продати, убити и — никоме да не одговара. Тако понижење човека је укинато у Новом завету Христовом учењем о једнакости свих људи пред Богом. Ап. Павле ово конкретније и поближе објашњава, задржавајући, истина, и даље термине „роб“ и „господар“ (Посланица Филимону), али буквално истичући да је „роб“ „господару“ „млађи брат“; овим је цела ствар у основу измењена: као што је досад роб имао обавезе према господару, тако ће одсад и господар имати обавезе према робу, своме

„млађем брату”. Тај саоднос у друштву, а не пред Богом, нижих и виших лица чини основицу новозаветне социологије. Он, чини нам се, нигде није тако лепо и топло изражен као у песми о војводи Стевану Мусићу, који се своме слуги обраћа речима:

„Ваистина, моје чедо драго”

Најчешћа имена слугу, поменутих у нашим народним песмама, су Ваистина, Милутин и Голубан — и ово им, свакако, нису била крштена имена. Она су пуна нежности и чине, по нашем дубоком уверењу, јак аргуменат за потпуно хришћанско схватање овога питања код нашега народа. — Такав однос господара и слуге је био основна компонента позитивне стране нашега морала, израженог у народној поезији. Кад су тако духовно и душевно блиски и једнаки — господар и слуга из друштва опеваног у нашој народној поезији, онда није чудо што су испољавали једнаку љубав према својој отаџбини: на Косово, на пример, добровољно и свесно иду и кнез Лазар и девет Југовића, поготово Бошко који се боји народнога прекора („Да ми рече дружина остала: „Где страшивца Бошка Југовића — Он не смеде поћи на Косово”) и слуга Голубан коме честити Кнез даје разрешење од своје клетве („Од мене ти Богом просто било”). Он је узео онесвешћену „госпу на бијеле руке” и однео „на бијеле дворе”, „ал’ свом срцу одољет’ не може”. Слуга прати у бој свога господара, и његова улога у боју — и косовском и каснијим — уопште није потцењена. У једној песми из хајдучкога циклуса каже се да је важан „торбоноша ко и харамбаша”. Има нечега отменога и господског, истовремено и јуначког код ових слугу!

Та идеја несебичности и пуне отворености и једнакости према ближњем, старијем, млађем била је, изгледа, ухватила дубока корена у души народној; она је резултат васпитања народа из немањићкога доба и херојскомученичког подвига косовског, и безброј пута је имамо истакнуту у песмама каснијега доба. Просто је немогуће набројати примере где јунаци — наши и турски, обично — разговарају и једни другима отворено дају реч да неће ништа учинити; међутим, редовно Турчин изневерава. Ову идеју имамо подвучену и у „Горском вијенцу”. Има неколико примера, бар мени позната, где и наш човек — Србин изневерава: говори једно, а чини друго. Општепознат је случај косовскога витеза Обилића који одлази Турцима под изговором предаје. Овај нам је детаљ, од стране Турака, изгледа, злурадо импутиран да би се — бар унеколико — помрачио сјај Милошева подвига. Наше народне песме косовскога круга су двојаке: ритерске (старије) које славе Милоша и његово витешко дело, и религиознопатриотске (млађе и уметнички лепше) које славе Лазара и његову судбинску одлуку. О Милошевој издаји, узгред поменутој у овим другим песмама — дакле, религиознопатриотским — имамо историјскога основа само у турским изворима од којих је сваки млађи од XV века.

Други пример је Марково исплаћивање сабље Новаку ковачу:

„Пружи руку, Новаче коваче,
Пружи руку да ти сабљу платим.
Превари се — уједе га гуја:

• • • • •
Ману сабљом — одсјече му руку”.

По нашем мишљењу, и ово би могло да буде само резултат злурадога подливања са стране; с чије, не знамо. Јер Марко, испробани јунак, народно оличење поштења и карактера, служи се лукавством и одсеца руку једном убогом ковачу! Истина, он му одмах даје доживотну инвалиднину, али то не мења ствар ни с које, понајмање с моралне стране: цела слика је негативна и жалосна.

Наши људи ретко кад издају један другога кад се закуну или даду реч на нешто. Изразит је пример издаје пример краља Вукашина, који је иначе познат у народној поезији као негативан тип: „Краљ Вукашин ријеч погазио”, и невина жртва његове недоследности и недржања дате речи је била млада Гојковица.

Хришћанско учење да вечни живот, односно његова вредност, зависи од моралнога квалитета земаљскога живота — такође је дубоко схватио наш народ и јако подвукла наша народна поезија. У силној вреви и бури догађаја које нам пред очи износи наша епска народна поезија видимо да се праве договори, замећу мегдани, врше препади и отмице, сева оружје, одсецају главе, падају коњи и јунаци, пролива се и пуши свежа крв... То је свет наше народне епске поезије, али само спољашње и грубо узето и гледано. Истина, ми нећемо пасти у баналну грешку па рећи да је то све привид; не то је један стваран свет у коме сваки акт има и своју дубљу, моралну подлогу — некад, разуме се, добру, а некад и рђаву (неморалну). То је — како смо већ рекли — његова идејна позадина. Свет наших народних песама није, дакле, без система набацана или механички склопљена гомила појава, без дубљег унутрашњег јединства — него монолитан организам чија спољашност личи на кору стара и испуцала храста, и свако парче те коре је донекле везано за осталу парчад, а посве је срасло са стаблом дрвета из кога вуче своје животне сокове. Везе спољашњег и унутрашњег у свету наше народне поезије су реалне, али и често врло суптилне, и зато — на први поглед неучљиве: због тога остаје неучен узрок онога што народни певач износи пред нас у свој вулканској силини и магичној снази свога чаробног десетерца; други пут, опет, нисмо кадри да сагледамо његове последице, а трећи пут — ни узрок ни последицу, него само сам догађај, односно кору његову. Обично је проблем сукоба лица моралнога карактера и садржаја, и главна ствар излази на чистину тек на крају радње. Тада народни певач изводи пред нас галерију ликова у разним степенима моралних стања — од најбољих до најгорих — и они бивају за своја дела (или недела), махом, адекватно награђени; кажемо „махом”, а не „редовно” зато што понекад народни певач остави грешника да се покаје; други пут, опет, препушта његову осуду Богу — последњем и свеправедном судији. Има, и то често, мотива кајања грешника и у самој песми (*Женидба краља Вукашина, Марко Краљевић и Муса Кесеџија, Марко Краљевић и кћи краља арапскога, Диоба Јакшића*). Дешава се да правда буде погажена, али само привремено; коначан тријумф њој припада. Пада у очи једна појава: народни певач не мери истим аршином зло и добро: он је врло одлучан у осуди грешника, и ретки су грешници који макар нечим нису кажњени; а у наградама праведника је шкрт, и чести су праведници који нису добили своју награду овде на Земљи. Погрешно је и грешно помислити да народном певачу недостају морална осећања и начелност. Он намерно оставља праведника ненаграђена у пуном уверењу и у потпуном убеђењу, да он није

ни кадар ни надлежан да га прикладно награди и да ће он изаћи пред *средцевједца всјех*, да ће *получити мазду своју* и уживати је у бескрајном царству оностранога живота, где нису потребне сујетне и празне земаљске почести и награде.

Грехове и врлине изнете у народним песмама кажњавају и награђују: Бог, људи, Бог и људи заједно. Бог кажњава или награђује тројако: или на овом свету, или на оном свету, или — и тамо и овде. Сви се грешници не кажњавају једнако, јер се ни сви греси не сматрају једнаким. Најтежи су греси против вере и хришћанскога морала, и најтеже су казне којима се они кажњавају: грешници болују три, седам, девет, па чак и дванаест година и обично им кроз кости прониче трава:

„А кроз уста чемерика густа;
У трави се љуте гује легу,
Очи пију у траву се крију”.

Држећи тако високо веру и страхујући од преступа према њој, народ ју је унео у своје биће, и њом мисли, осећа, реагује. Многи јунаци радије ће да погину, неголи да се провере. За веру страдају и жене; значајан је пример Пријездине љубе која скаче са градских бедема Сталаћа заједно с мужем у Мораву, само да не би пала у руке Турцима.

Учињено добро не само да не може пропасти, него је двојако корисно: ономе ко га чини, јер ће му бити враћено у виду награде, и ономе коме се чини, јер му користи. На учињеном добру је најзахвалнији Бог: Он никад дужан не остаје; затим долазе свеци, па одмах откупљени и сахрањени мртваци и, најзад, разне животиње: лисице, вукови и, нарочито, голубови. Најгори су, изгледа, људи; но ипак нису без трунке захвалности: Леп пример захвалности је реч цара Уроша своје куму Марку, оличењу правде:

„Куме Марко, Бог ти помогао:
Твоје лице св’јетло на дивану,
Твоја сабља сјекла на мегдану”.

Најтежи хришћански грех — самоубиство је мотив стран нашој народној поезији. У ствари, њега има, али само у случајевима какав је случај „вјерне љубе војводе Пријезде” и сличним; у лирској поезији има случајева самоубиства, највише због љубоморе. Пример Предрага и Ненада, из епске поезије, где се два живота завршавају убиством и самоубиством је, изгледа, казна због тога што су оставили незбринуту самохрану мајку. Али да неко болује или западне у неки морални недуг, па да због резигнације и разочарања у очајању кукавички диже своју руку на себе и одузима свој живот, — тог примера, колико је мени познато, нема у нашем епском песништву. Тежак болесник је био болани Дојчине. Тешка болест га је дуг низ година приковала за постељу, али он не врши кукавичко самоубиство, него тек после двобоја умире.

Идејна потка и основа наше народне поезије је морална проблематика, морална философија живота. У њој нема — буквално нема, сувопарнога књишког моралисања. Изворни морални утицај тих песама, је тиме у порасту, а не у паду. Оне не теоришу, ништа не доказују, него пред читаоца износе конкретне примере великих догађаја и силних карактера које читаочева или слушаочева машта дочарава, и ти живи примери — повуку читаоца напред — *verba movent, exempla trahunt*. Они узбуркају осећања читаоца, одушеве читаоца, повуку напред — а то је први корак у моралном напредовању. Зато моралисти траже у њима оно што је морално, а добри педагози оно што је поучно, и те песме саме собом врше своју велику мисију оплемењивања и поучавања.

Цепидлачки њихови истраживачи траже њихове корене, некад их и налазе — али не виде откуд они вуку своје животне сокове: свађају се око тога — да ли су им корени пагански или хришћански, а не примећују да је дивљи пагански корен оплемењен питомином хришћанском и дао нов, оригиналан плод који је у себе ушло много хришћанскога, али не цело хришћанство. Народни певач није певач искључиво хришћански, а исто тако ни искључиво митолошки, па ни певач само борбе против Турака. Он је постао само наследник хришћанскога генија, али не и имитатор хришћанства и компилатор црквене поезије. Била му је потребна хришћанска инспирација и духовноморални садржај живота. Зато у његовим песмама нема много примера чисте побожне поезије, поезије непосреднога општења са Богом лично, нема чисте молитвене и покајне поезије. Али дубоких религиозних жигова много је; они су некад видно, а некад неприметно присутни при сваком изразу дубинске, нарочито сублимиране емоције. Стога је наша народна песма, па према томе и епска, у пуном смислу духовна. Од догматских појмова са моралним смислом најупечатљивије је дат пакао, и то у разним облицима, рај много слабије; у народним приповеткама је дата јасна слика и раја, но ипак је јачом бојом оцртан пакао. Тројичнога хришћанскога Бога песма не представља строго догматски, али се из њених стихова види да често о њему говори и износи бројне његове епитете из којих је јасно да га — са етичке стране гледано — ипак хришћански поима. Он је у народној песми: Отац, праведан, силан, вечан, благ — љубав; он се слави и име његово поштује. И по једном испитивачу наше народне поезије, у нашој народној песми „има много Бога”. Да у овој оригиналној творевини, а нипошто имитацији и пабирчењу хришћанских мотива — нашој народној песми —, има доста елемената хришћанскога морала — то тврдимо, и то нарочито главних моралних проблема; а да се из ње може извести читава хришћанска етика — то се не усуђујемо да тврдимо, бар не школски систем етике. Да се разумемо: ми овде говоримо о хришћанском моралу и наводимо аргументе у прилог њега — а то није једини садржај песама које третирамо.

Основне црте које етику наших народних песама чине сличном хришћанској су лако уочљиве и убедљиве. То су: стално давање превласти и важности духовном начелу; стално акцентирање идеје братства међу људима; схватање да бол није само казна, него и пут у један други живот; убеђење да је све материјално пропадљиво (па и тело), и исто тако све духовно непропадљиво и вечно — отуда њен

антиматеријалистички основ, и — најзад — одсуство сваке дијалектике: што је добро — добро је, а што је зло — зло је: *tertium non datur*. То је и магистрална мисао највећег нашег песника Његоша, који је идејно израстао из народне традиције и њезина језгра косовскога завета; она је јасно и снажно изражена у круни његова књижевнога стваралаштва — „Горском вијенцу”.

Summary

Dimitriye M. Kalezich

SOME ELEMENTS OF CHRISTIAN MORALS IN SERBIAN EPIC POETRY

The subject which is being treated by the author is rather wide — folk poetry, but at the very beginning of his article he reduces such a vast field upon the epic poetical expression. He holds the viewpoint that our people have deeply understood and incorporated the Christian morals, living in accord with it, and that therefore its elements could be found in many of our folk poems. There are also in those poems some elements that do not keep up with the gospel ethics. For that reason, in author's opinion, one cannot derive a whole Christian ethic system from the Serbian folk poems, and not an antichristian system either; there are elements from either, and the article does not insist on discovering of Christian motives and elements and their evaluation. Some qualities have been enumerated characterizing our man and painting his spiritual-moral physiognomy; all these qualities have been illustrated by some chosen examples from the rich treasury of the Serbian epic poetry.